

جستای فراگیر در ژرفای معرفت‌شناسی

محمد حسین زاده (نیرزی)

مجمع عالی حکمت اسلامی

فهرست مطالب

سخن ناشر ۱۵

پیش گفتار ۱۷

بهره نخست: تعریف معرفت

فصل نخست: واژه‌شناسی معرفت یا علم و امکان تحلیل آن ۲۵

مقدمه ۲۵

معانی لغوی و اصطلاحی معرفت یا علم ۲۵

راه‌حل مسئله ۲۸

تعریف معرفت‌شناسی ۳۰

نتیجه‌گیری ۳۲

بهره دوم: امکان معرفت

فصل دوم: امکان و عقلانیت معرفت بر پایه ۳۷

رویکرد متفکران مسلمان در معرفت‌شناسی ۳۷

مقدمه ۳۷

رویکرد قدما ۳۸

ویژگی‌های رویکرد قدما ۳۸

۱. تفسیر حقیقت به مطابقت ذهن با عین ۳۸
۲. امکان دستیابی به حقیقت ۳۸
۳. تحقق فی‌الجمله معرفت ۳۹
۴. نامعقول بودن ادعای شکاکیت یا نسیت‌گرایی مطلق ۳۹
۵. آغاز معرفت‌شناسی با معرفت و منبای تردیدناپذیر ۳۹
- رویکرد قدما در اندیشه اسلامی ۴۰
- راه یافتن علم حضوری به پایه‌ها ۴۴
- پیامدهای راهیابی علم حضوری به پایه‌ها ۴۵
- استدلال نخست ۴۶
- استدلال دوم ۵۰
- نتیجه‌گیری ۵۷

بهره سوم: منابع معرفت

- درآمد ۶۱
- فصل سوم: حواس ظاهری؛ چیستی، ویژگی‌ها و اعتبار ۶۳
- مقدمه ۶۳
- تمایز احساس و ادراک حسی ۶۴
- تعریف ادراک حسی ۶۶
- معرفت‌بخش بودن حواس ظاهری ۶۶
- ویژگی‌های حواس ظاهری ۷۰
۱. شناخت ظواهر اشیا ۷۰
۲. مبتنی بودن تحقق ادراک حسی بر تماس و ارتباط ۷۳
۳. ناتوانی شناخت روابط اشیا ۷۴
- حضور یا حصولی بودن ادراک حسی ۷۵
- فراورده حواس؛ مفهوم یا قضیه؟ ۷۷
- نقش حواس ظاهری در مفاهیم و قضایا ۸۲
- اعتبار ادراک حسی ۸۵
- خطاناپذیری حواس و منشأ پیدایش خطا در گزاره‌های حسی ۸۵

۸۹	نتیجه‌گیری
۹۱	فصل چهارم: حواس باطنی؛ گونه‌ها، ویژگی‌ها، کارکردها و اعتبار
۹۱	مقدمه
۹۲	تعریف حواس باطنی
۹۴	چگونگی طبقه‌بندی حواس باطنی
۹۵	تعریف هریک از حواس باطنی
۹۸	همکاری متصرفه با عقل و وهم
۹۹	پیوند متخیله با حافظه، خیال و حس مشترک
۱۰۲	حس مشترک
۱۰۳	کارکردهای حس مشترک
۱۰۸	قلمرو حس مشترک
۱۱۰	تمایز حس مشترک و حواس ظاهری
۱۱۱	ویژگی‌های تخیل یا ادراک خیالی
۱۱۲	خطاپذیری ادراکات خیالی
۱۱۳	حضور یا حصولی بودن ادراکات خیالی
۱۱۴	حافظه
۱۱۵	گستره حافظه در معرفت‌شناسی
۱۱۵	قلمرو حافظه
۱۱۷	خطاپذیری حافظه
۱۲۲	نتیجه‌گیری
۱۲۳	فصل پنجم: علم حضوری؛ چیستی و ملاک تحقق
۱۲۳	مقدمه
۱۲۴	مبتکر آموزه علم حضوری در فلسفه اسلامی
۱۲۵	مقبولیت گسترده دیدگاه شیخ اشراق
۱۲۸	تعریف علم حضوری
۱۲۹	ملاک تحقق علم حضوری
۱۳۲	معیار جامع
۱۳۶	انحصار علم به حصولی و حضوری

۱۳۷	نتیجه‌گیری
۱۳۹	فصل ششم: علم حضوری؛ ویژگی‌ها، اقسام و گستره
۱۳۹	مقدمه
۱۴۰	ویژگی‌های علم حضوری
۱۴۰	۱. متصف شدن به صدق یا کذب
۱۴۰	۲. خطاناپذیری
۱۴۲	۳. فقدان واسطه
۱۴۳	۴. عینیت علم و معلوم
۱۴۴	۵. امکان دستیابی به واقعیت هستی
۱۴۷	۶. تشکیک‌پذیری
۱۵۱	خطاناپذیری شهود؛ نقض‌ها و پاسخ‌ها
۱۵۲	تقسیمات علم حضوری
۱۵۲	۱. علم حضوری همگانی و غیرهمگانی
۱۵۳	تأثیر معرفت‌شناختی تقسیم علم حضوری به همگانی و غیرهمگانی
۱۵۵	۲. علم به وجه و علم به کنه
۱۵۸	گستره علم حضوری
۱۶۰	مکاشفات عرفانی
۱۶۱	نتیجه‌گیری
۱۶۳	فصل هفتم: عقل؛ چستی و کارکردها
۱۶۳	مقدمه
۱۶۴	حقیقت عقل
۱۶۶	کارکردهای عقل
۱۶۷	مفاهیم کلی؛ ساخت و ادراک
۱۶۸	تعریف
۱۶۹	سنجش یا مقایسه
۱۷۳	حکم در قضا یا تصدیقات
۱۷۶	استدلال یا استنتاج
۱۸۰	نتیجه‌گیری

۱۸۱	فصل هشتم: دلیل نقلی؛ تعریف، اقسام و منشأ اعتبار
۱۸۱	مقدمه
۱۸۱	تعریف دلیل نقلی
۱۸۲	اقسام دلیل نقلی
۱۸۴	منشأ اعتبار دلیل نقلی
۱۹۰	نتیجه گیری

بهره چهارم: معرفت حضوری و حصولی

۱۹۳	فصل نهم: معرفت حضوری و حصولی؛ ویژگی ها، اقسام و تمایزها
۱۹۳	مقدمه
۱۹۴	تقسیم و انحصار آن
۱۹۴	تعریف علم حضوری
۱۹۴	معرفت حضوری، زیرساخت معرفت حصولی
۱۹۵	چگونگی تبدیل علوم حضوری به حصولی
۱۹۶	خیال، قوه تبدیل کننده علم حضوری به حصولی
۱۹۸	تعریف معرفت حصولی
۱۹۹	ویژگی های معرفت شناختی علم حصولی
۱۹۹	۱. قابلیت اتصاف به صدق و کذب
۱۹۹	۲. خطاپذیری
۲۰۰	۳. وجود واسطه میان مدرک و مدرک
۲۰۰	۴. عدم امکان دستیابی به حقیقت وجود
۲۰۲	۵. اتصاف علم حصولی به احکام ذهنی
۲۰۲	حکایت، مقوم علم حصولی
۲۰۷	اقسام علم حصولی
۲۰۸	نتیجه گیری
۲۱۱	فصل دهم: مفاهیم؛ طبقه بندی و ویژگی ها
۲۱۱	مقدمه
۲۱۲	طبقه بندی جامع مفاهیم

۲۱۳	مفاهیم حقیقی و مفاهیم غیر حقیقی
۲۱۵	ویژگی‌های مفاهیم غیر حقیقی
۲۱۶	تقسیم مفاهیم حقیقی به جزئی و کلی
۲۱۶	اقسام مفهوم جزئی
۲۱۶	۱. مفاهیم حسی
۲۱۸	۲. مفاهیم خیالی
۲۱۹	۳. مفاهیم وهمی
۲۲۱	اقسام مفاهیم کلی
۲۲۲	مفاهیم ماهوی
۲۲۵	ویژگی‌های مفاهیم کلی
۲۲۹	نتیجه‌گیری
۲۳۱	فصل یازدهم: مفاهیم بدیهی و نظری؛ معیار بداهت
۲۳۱	مقدمه
۲۳۱	تعریف بدیهی و نظری
۲۳۲	نقد تعریف بدیهی و نظری و ارزیابی آن
۲۳۳	گستره یا شمار مفاهیم بدیهی
۲۳۳	معیار بداهت مفاهیم بدیهی
۲۳۴	ارجاع به معرفت‌های حضوری
۲۳۴	۱. مفاهیم شهودی
۲۳۵	۲. مفاهیم انتزاعی
۲۳۷	۳. مفاهیم حسی
۲۴۱	بداهت مفهوم یا حقیقت
۲۴۲	نتیجه‌گیری
۲۴۳	فصل دوازدهم: مفاهیم نظری و فرایند تعریف یا چگونگی صعود معرفتی از راه تعریف
۲۴۳	مقدمه
۲۴۴	حقیقت تعریف
۲۴۵	خاستگاه تعریف
۲۴۷	گونه‌های تعریف

۲۵۰	تعریف حقیقی
۲۵۰	نظام مشائی تعریف
۲۵۳	اختصاص نظام مشائی تعریف به مفاهیم ماهوی
۲۵۷	امکان ارائه دیدگاهی بدیل برای تعریف
۲۵۸	شمار مفاهیم
۲۶۰	شمار مفاهیم نظری
۲۶۵	انحای صعود معرفتی
۲۶۶	نتیجه‌گیری

بهره پنجم: معرفت حصولی؛ تصدیقات و اقسام آنها

۲۷۱	شمای کلی تقسیم قضایا
۲۷۳	فصل سیزدهم: گزاره‌های بدیهی و نظری؛ نگاهی گذرا به مبنای گروهی ویژه متفکران مسلمان
۲۷۳	مقدمه
۲۷۴	گزاره‌ها یا تصدیقات پایه و شمار آنها
۲۷۷	گزاره‌ها یا تصدیقات بدیهی
۲۷۹	تعریف بدیهی
۲۸۱	بدیهیات اولیه و ثانویه
۲۸۱	شمار بدیهیات ثانویه
۲۸۲	ملاک بداهت
۲۸۳	نتیجه‌گیری
۲۸۵	فصل چهاردهم: مبنای گروهی؛ ساختار، شاخص‌ها و چالش تحقق
۲۸۵	مقدمه
۲۸۵	چیستی یا شاکله مبنای گروهی
۲۸۶	مبنای گروهی و شاخص‌های آن
۲۸۷	اتفاق نظر دانشمندان مسلمان در مبنای گروهی
۲۸۷	مبادی یا پایه‌ها؛ اثبات
۲۸۸	استدلال‌ناپذیری مبنای گروهی
۲۸۹	گواهی تجربه ذهنی یا علم حضوری بر مبنای گروهی

- ۲۹۰..... ادله اثبات مبنای گروهی
- ۲۹۱..... استدلال ویژه علامه طباطبائی بر مبنای گروهی
- ۲۹۵..... نتیجه‌گیری

بهره ششم: حقیقت یا تعریف صدق

- ۲۹۹..... فصل پانزدهم: حقیقت یا تعریف صدق از نگاه متفکران مسلمان
- ۳۰۰..... تعریف صدق منطقی
- ۳۰۱..... گستره صدق
- ۳۰۲..... چگونگی مطابقت
- ۳۰۸..... نتیجه‌گیری

بهره هفتم: معیار صدق تصدیقات یا قضایای پیشین

- ۳۱۳..... فصل شانزدهم معیار صدق گزاره‌های پیشین
- ۳۱۳..... مقدمه
- ۳۱۳..... راه‌حل اندیشمندان مسلمان
- ۳۱۵..... معیار صدق بدیهیات اولیه از منظر اندیشمندان مسلمان
- ۳۱۶..... راه‌حل نخست
- ۳۲۱..... اولیات؛ ذاتی بودن محمول آنها برای موضوع
- ۳۲۵..... اولیات؛ بی‌معنایی و نادرستی پرمش از صدق
- ۳۳۲..... نقد معیار قدما و بررسی آن
- ۳۳۳..... نتیجه‌گیری
- ۳۳۵..... فصل هفدهم: معیار صدق بدیهیات اولیه؛ ارجاع به علوم حضوری
- ۳۳۵..... مقدمه
- ۳۳۷..... چگونگی ارجاع گزاره‌های پنج‌گانه به علم حضوری
- ۳۳۸..... تعریف قضیه تحلیلی از نگاه استاد مصباح
- ۳۴۳..... ۱. وجدانیات
- ۳۴۴..... ۲. بدیهیات منطقی
- ۳۴۵..... ۳. حمل‌های اولی
- ۳۴۶..... ۴. قضایای تحلیلی

۳۴۷	۵. بدیهیات اولیه
۳۴۷	چگونگی صدق بدیهیات اولیه بر واقعیات خارجی
۳۴۹	کلیت بدیهیات اولیه به لحاظ خارج
۳۵۰	محکی در بدیهیات اولیه و قضایای حقیقه
۳۵۱	بررسی
۳۵۳	نتیجه گیری
۳۵۵	نگاه پایانی

بهره هشتم: معیار صدق تصدیقات یا قضایای پسین

۳۶۵	فصل هجدهم: مبادی یا گزاره های پایه پسین
۳۶۵	مقدمه
۳۶۵	گفتار اول: حسیات یا گزاره های پایه حسی
۳۶۷	گونناگونی گزاره های حسی
۳۶۹	مشکلات بدیهی یا مبدأ دانستن گزاره های پایه پسین
۳۶۹	اشکال اول: عدم دستیابی به یقین بالمعنی الاخص از راه حواس
۳۷۲	اشکال دوم: ناتوانی در معرفت به تحقق خارجی محسوس از راه حواس
۳۷۴	تفسیر یقین در گزاره های پایه پسین
۳۷۵	گفتار دوم: گزاره های تجربی
۳۷۶	نقد بدهات و یقینی بودن مجربات
۳۷۹	گفتار سوم: حدسیات
۳۸۰	تمایز حدسیات و تجربیات
۳۸۲	بدهات حدسیات؛ ارزیابی
۳۸۳	گفتار چهارم: متواترات
۳۸۵	نقد یقینی بودن متواترات یا بدهات آنها
۳۸۶	معنای علم یا یقین در متواترات
۳۸۷	نتیجه گیری
۳۸۹	فصل نوزدهم: معیار صدق گزاره های پسین؛ راه حل مبتنی بر ارتباط میان گزاره و واقع
۳۸۹	مقدمه

- ۳۸۹ نگاهی گذرا به میناگروی از نگاه متفکران مسلمان
- ۳۹۲ راه‌حل برگزیده و معرفت‌های غیریقینی
- ۳۹۳ شرح معضل
- ۳۹۵ راه‌حل‌های متصور در پاسخ به معضل اعتبار معرفت‌شناختی
- ۳۹۶ اعتبار و کاشفیت ذاتی یقین
- ۳۹۸ اعتبار معرفت‌های دینی
- ۴۰۰ اعتبار معرفت‌های غیردینی
- ۴۰۱ نقد
- ۴۰۳ نتیجه‌گیری
- ۴۰۵ فصل بیستم: معیار صدق گزاره‌های پسین؛ راه‌حل مبتنی بر ارتباط گزاره و مدرک
- ۴۰۵ مقدمه
- ۴۰۶ راه‌حل ابتکاری شهید صدر
- ۴۰۸ مرحله اول: توالد موضوعی
- ۴۰۹ مرحله دوم: توالد ذاتی
- ۴۱۵ توالد ذاتی و گزاره‌های حسی
- ۴۱۷ پیامدهای مذهب ذاتی
- ۴۱۷ چیستی ذاتی در روش نوین
- ۴۲۱ چیستی احتمال
- ۴۲۶ بررسی و نقد
- ۴۲۹ نتیجه‌گیری

نمایه‌ها

- ۴۳۳ مقدمه
- ۴۳۵ نمایه اعلام
- ۴۳۷ نمایه موضوعی
- ۴۴۵ کتابنامه

سخن ناشر

کتاب حاضر با عنوان **جستاری فراگیر در ژرفای معرفت‌شناسی** به قلم سرور ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین استاد محمد حسین زاده (یزدی) عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی¹، می‌باشد که پس از تأیید شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی از سوی انتشارات حکمت اسلامی تنظیم، طبع و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت. استاد حسین زاده چند ترمی است که مباحث معرفت‌شناسی از دوره‌های مقدماتی تا پیشرفته را روزهای پنج‌شنبه در مجمع عالی حکمت اسلامی برای علاقه‌مندان و دانش‌پژوهان تدریس دارند که در تقویت مبانی معرفت‌شناختی اسلامی تلاشی موثر و در خور تقدیر داشته و دارند.

کتاب **جستاری فراگیر در ژرفای معرفت‌شناسی**، اصلی‌ترین و بنیادی‌ترین مباحث معرفت‌شناسی را مد نظر قرار داده و در هشت محور مطالب و مباحثی را در اختیار علاقه‌مندان و حکمت‌پژوهان قرار داده است. این محورها عبارتند از: تعریف معرفت و تحلیل آن، امکان معرفت و عقلانیت آن، منابع یا راه‌های حصول معرفت، اقسام معرفت، علم حصولی، حقیقت یا تعریف صدق، معیار صدق قضایای پیشین، و معیار صدق قضایای پسین.

اکنون که این اثر از سوی انتشارات حکمت اسلامی آماده نشر گردیده، بر خود لازم می‌دانم اولاً حمد و سپاس بیکران را به درگاه خدای منان تقدیم بدارم و ثانیاً از همه اساتید و عزیزانی که در آماده‌سازی این اثر همت نمودند؛ به‌ویژه نویسنده و ناظران محترم، اعضای بزرگوار شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی حضرات آقایان حجج اسلام والمسلمین آقایان حمید پارسانیا، عزالدین رضائزاد، حسن رمضانی، علی عباسی، نجف لک‌زایی، محمد فنایی اشکوری و حسن معلمی و نیز آقایان مرتضی محمدی استانی، حسین وکیلی، محمود سوری، حسن محسنی و عباس پریمی که نسبت به پیگیری امور انتشارات، آماده‌سازی، نمایه‌سازی، ویرایش، صفحه‌آرایی، چاپ، نشر و بازاریابی کتاب حاضر مساعدت نمودند، تقدیر و تشکر نمایم.

امیدوارم به لطف خدای منان و عنایات اهل بیت عصمت و طهارت : بتوانیم در مسیر تبیین و تقویت معرفت‌شناسی اسلامی، معرفی و تبیین ظرفیت‌های حکمت اسلامی گام‌های مؤثر و مفیدی برداریم چرا که به جد معتقدیم در عصر تحولات بزرگ علمی و تلاش برای دست‌یافتن به یافته‌های جدید دانشی، و با وجود آشفتگی‌های فکری که ماحصل مبانی معرفت‌شناختی کم‌بنیان می‌باشد، حکمت و معرفت‌شناسی اسلامی ظرفیت بسیار فراوان و کم‌نظیری در خود دارد که در صورت شناسایی، تبیین و معرفی می‌تواند جلوه‌های شگرفی از علوم را فراروی علاقه‌مندان و مشتاقان علم و دانش قرار دهد و عطش علم‌پژوهان را با معرفت زلال و ناب سیراب سازد و در آشفته بازار شبهات و حس‌گرایی محض، این معرفت‌شناسی اسلامی است که ظرفیت دارد راه‌گشای تلاطم‌های فکری و ذهنی و عقیدتی باشد و مسیری درست را فراروی علاقه‌مندان و پژوهشگران و جستجوگران طریق حقیقت قرار دهد.

انتشارات حکمت اسلامی همواره بهره‌مندی از دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات خیرخواهانه و عالمانه اساتید، علاقه‌مندان و حکمت‌پژوهان را افتخار خود می‌داند.

محمدباقر خراسانی

مدیر مسئول انتشارات حکمت اسلامی

پیش گفتار

با نگاهی هرچند گذرا به معرفت‌شناسی، درمی‌یابیم که در قلمرو معرفت‌شناسی، رویکردهای گوناگون و مکتب‌های بسیاری به‌ویژه در دورهٔ معاصر دیده می‌شود. رویکردها و مکتب‌های یادشده، با وجود داشتن تمایزهای فاحش، در طرح بسیاری از مسائل کلیدی و بنیادین معرفت‌شناسی مشترک‌اند. ازاین‌رو، می‌توان مجموعه‌ای از آن مباحث را به‌گونه‌ای مسئله‌محور بررسی کرد؛ چنان‌که می‌توان به شیوه‌ای مکتب‌محور، رویکردمحور یا شخص‌محور نیز بدان‌ها پرداخت. گرچه کاوش در مسائل معرفت‌شناسی از راه بررسی هریک از رویکردها، مکتب‌ها یا صاحب‌نظران ممکن است، طرح و بررسی دیدگاه‌های همهٔ اشخاص، گرایش‌ها، رویکردها و مکتب‌های معرفت‌شناختی، زمانی بسیار زیاد می‌طلبد. براین‌اساس، بهترین گزینه آن است که خطوط یا مسائل بنیادین مشترک میان مکتب‌ها و رویکردها را به‌گونه‌ای جامع و فراگیر مطرح کنیم، سپس با گزینش نظریهٔ درست و اثبات منطقی آن، وضعیت نظریه‌های مقابل، روشن می‌شود و از همین رهگذر، موضع ما در برابر بسیاری از اشخاص، مکتب‌ها، نظریه‌ها و رویکردهای معرفت‌شناختی آشکار می‌گردد.

با نگاهی همه‌جانبه می‌توان خطوط یا مسائل بنیادین مشترک را در کلان‌طرحی معرفت‌شناختی ترسیم کرد. این مجموعه که اصلی‌ترین مباحث و مسائل معرفت‌شناسی را دربرمی‌گیرد، بدین شرح است:

۱. تعریف معرفت

۲. امکان معرفت

۳. منابع یا راه‌های معرفت

۴. اقسام معرفت؛ علم حضوری و حصولی

۵. علم حصولی؛ مفاهیم و تصورات

۶. علم حصولی؛ تصدیقات و اقسام آنها^۱

۷. حقیقت یا تعریف صدق

۸. معیار صدق

۸/۱ معیار صدق قضایای پیشین

۸/۲ معیار صدق قضایای پسین

۹. معرفت ما به جهان خارج

۱۰. معرفت ما به دیگر اذهان

۱۱. صعود و ارجاع معرفتی

۱۲. عوامل و موانع معرفت

نگارنده پس از پژوهشی درازمدت، بنیادی‌ترین مباحث و مسائل معرفت‌شناسی ارائه‌شده را کاویده و مجموعه‌ای را در پنج دفتر عرضه کرده است. کتاب معرفت؛ چیستی، امکان و عقلانیت، که مبحث اول و دوم را به شیوه‌ای مسئله‌محور با نگاهی معرفت‌شناختی وامی‌کاود، بخشی از آن کلان‌طرح و دفتر اول آن است.

۱. و البته مهم‌ترین تقسیمات آنها که در معرفت‌شناسی نقش آشکاری دارند؛ از جمله ۱. تحلیلی و ترکیبی؛

۲. ضروری و امکانی؛ ۳. پیشین و پسین؛ ۴. بدیهی و نظری.

کتاب منابع معرفت که مسئله سوم را پژوهش و بررسی می‌کند، دفتر دوم است. سومین دفتر، کتاب معرفت بشری؛ زیرساخت‌ها نام دارد که به بحث درباره علوم حضوری و مفاهیم یا زیرساخت‌های معرفت بشری اختصاص یافته است. کتاب مؤلفه‌ها و ساختارهای معرفت بشری؛ تصدیقات یا قضایا که دفتر چهارم است، با تمرکز بر تصدیقات یا قضایا، مهم‌ترین تقسیمات آنها را که در معرفت‌شناسی نقش آشکاری دارند، مانند تحلیلی و ترکیبی، ضروری و ممکن، پیشین و پسین، بدیهی و نظری و نیز تعریف صدق و معیار صدق گزاره‌های پیشین را پژوهش و بررسی کرده است. دفتر پنجم از این مجموعه، کتاب معرفت‌شناسی در قلمرو گزاره‌های پسین است که در آن، افزون بر کاوش درباره معرفت‌شناسی تصدیقات یا گزاره‌های پسین، مباحث بسیار مهمی همچون معرفت ما به جهان خارج، علم ما به دیگر اذهان و صعود معرفتی در گزاره‌ها که برخی از آنها قضایای پیشین را نیز دربرمی‌گیرد، طرح و بررسی شده است.

از آنجاکه حجم این مجموعه زیاد است و تدریس آن در چهار و حتی شش واحد ممکن نیست، لازم دیدم مباحثی از آن مجموعه را برگزینم تا تدریس مهم‌ترین‌ها در این فرصت محدود امکان یابد. البته اساتید محترم می‌توانند دانش‌پژوهان خود را برای پژوهش و مطالعه بیشتر به مطالعه آن مجموعه فراخوانند و ابهام‌های آنها را روشن سازند و به پرسش‌هایشان پاسخ دهند.

شمای کلی نوشتار پیش‌رو

گرچه لازم است به نوشتار حاضر و فصل‌های آن به‌طور گذرا بنگریم، از آنجاکه در نتیجه‌گیری، چکیده هر فصل را نیز می‌آوریم، طرح دوباره آن، بیش از آنچه مطرح شده است، ضرورت ندارد. در اینجا تنها دورنمایی از بخش‌های گوناگون آن را ارائه می‌کنیم.

در بهره اول به مسئله تعریف معرفت می‌پردازیم - که نزد بسیاری از

معرفت‌شناسان معاصر، از مسائل اساسی و مهم معرفت‌شناسی است - و امکان تحلیل معرفت را از نگاه متفکران مسلمان بحث و بررسی می‌کنیم.

در بهره دوم مسئله امکان معرفت و عقلانیت آن را برمی‌رسیم. در این مبحث بدین نتیجه دست می‌یابیم که بر اساس رویکرد قدما در معرفت‌شناسی و دیگر نگرش‌های همگن و همسو با آن، همچون اندیشه اسلامی، شکاکیت و نسبیست‌گرایی مطلق، ادعایی نامعقول و غیرعقلانی است.

در بهره سوم مهم‌ترین منابع یا راه‌های ذکر شده را در چهار بخش بررسی و ارزیابی می‌کنیم. در بخش اول، به حواس ظاهری و باطنی می‌پردازیم. در بخش دوم، شهود یا علم حضوری، در بخش سوم، عقل (نظری) و در بخش چهارم، خبر یا دلیل نقلی را بررسی خواهیم کرد.

بهره چهارم به تقسیم معرفت به حصولی و حضوری، ویژگی‌های علم حصولی و نیز این مسئله می‌پردازد که علم حضوری زیرساخت یا مبنای معرفت‌های حصولی است. تقسیم معرفت حصولی به تصور و تصدیق یا مفهوم و قضیه و مهم‌ترین مباحث معرفت‌شناختی مفاهیم یا تصورات، همچون طبقه‌بندی آنها، معیار بدهات مفاهیم بدیهی و چگونگی گسترش‌پذیری یا صعود معرفتی در قلمرو مفاهیم نظری، از دیگر مباحث این بهره است.

در بهره پنجم به ادامه بحث درباره علم حصولی می‌پردازیم و از میان مباحث معرفت‌شناسی قضایا یا تصدیقات، بحث را تنها با تقسیم قضایا به بدیهی و نظری پی می‌گیریم؛ زیرا در میان تقسیم‌های مطرح شده برای قضایا، مهم‌ترین تقسیمی که نقشی مستقیم و بنیادی - و البته بیشترین تأثیر را - در معرفت‌شناسی دارد، تقسیم به بدیهی و نظری است.

در بهره ششم مبحث حقیقت صدق را می‌کاویم و از میان مسائل انبوه آن، پس از نگاهی گذرا به تعریف صدق منطقی و گستره مطابقت، نظریه این نوشتار را درباره چگونگی تحقق نسبت مطابقت تبیین می‌کنیم.

بهره هفتم به مبحث معیار صدق تصدیقات یا قضایای پیشین اختصاص دارد. معیار صدق، دشوارترین مسئله‌ای است که اندیشمندان ژرف‌نگر در تاریخ تفکر فلسفی همواره با آن روبه‌رو بوده‌اند. در این بهره در چند فصل درباره معیار صدق تصدیقات یا قضایای پیشین بحث و راه‌حلهایی را از نگاه متفکران مسلمان طرح می‌کنیم.

در بهره هشتم معیار صدق تصدیقات یا قضایای پسین را در چند فصل می‌کاویم. از آنجاکه در بیشتر گزاره‌های پسین، حتی گزاره‌های پایه پسین نمی‌توان به معرفت یقینی بالمعنی الاخص دست یافت، بحث درباره معیار صدق گزاره‌های پسین را از معیار صدق قضایای پیشین تفکیک می‌کنیم و هر دسته را جداگانه بررسی می‌رسیم.

لازم است سه مبحث معرفت ما به جهان خارج، علم ما به دیگر اذهان و گسترش‌پذیری معرفت یا صعود معرفتی را نیز در سه بهره جداگانه بحث کنیم؛ لیکن از سویی حجم کتاب زیاد می‌شود و از سوی دیگر خلاصه کردن مطالب بیش از آنچه در کتاب معرفت‌شناسی در قلمرو گزاره‌های پسین^۱ بحث شده است، مطلوب نیست.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که این‌جانب را در این راه یاری رساندند، صمیمانه تشکر کنم. امیدوارم نوشتار پیش‌رو که حاصل سال‌ها تلاش، کاوش و اندیشه‌ورزی در طرحی کلان است، مقبول افتد و بتواند در حل پاره‌ای از معضلات معرفت‌شناسی راهگشا باشد.

محمد حسین زاده (یزدی)

۱۳۹۶/۰۷/۳۰